
HADİŞÇİLERLE TARİHÇİ VE EDEBİYATÇILARIN SAĞLAM NÜSHA OLUŞTURMA İLKELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI**

THE COMPARATIONS OF FORMATION THE PRINCIPLES OF A SOUND COPY BY HADITHIANS, HISTORIANS AND LITERATIANS

Dr. Mahmut GURBET

Mersin Hacı Sabancı Anadolu Lisesi

mhmtgrbt@hotmail.com

orcid.org/0000-0001-7136-7123

Atıf Gösterme: GURBET, Mahmut, (2019), Hadisçilerle Tarihçi Ve Edebiyatçıların Sağlam Nüsha Oluşturma İlkelerinin Karşılaştırılması, *Ağrı İslâmi İlimler Dergisi (AGİİD)*, 2019 (5), s.57-69.

Geliş Tarihi:

10 Eylül 2019

Kabul Tarihi:

5 Kasım 2019

© 2019 AGİİD

Tüm Hakları Saklıdır.

Özet: Makalemizde, hadisçilerle tarihçi ve edebiyatçıların sağlam nüsha oluşturma ilkeleri, nüshaların tashihi, tamiri, çoğaltılması ve çoğaltılan bu metinlerin sonraki nesillere sağlam bir şekilde aktarılması bağlamında mukayeseli bir şekilde ele alınmıştır. Bilindiği üzere zabt veya tesbit yönünden yeterli çaba gösterilmemiş olan metinler, hadisçilere göre güvenilirlik olarak addedilir veya bu hususta gösterilen çabaların derecesine göre güvenilirlik kazanır. İşte bu temel ilke sebebiyle hadisçiler sağlam bir hadis nüshasının nasıl oluşturulacağını ve bunun ilkelerinin neler olduğunu derinlemesine tartışmışlardır. Onların ortaya koyduğu ilkeler sadece hadis literatürünü değil; tarih, edebiyat ve metne dayalı ilimlerin ilkelerinin oluşmasında da etkili olmuştur. Nitekim modern tarih araştırmalarında ele alınan metin tenkidi diğer bir adıyla iç ve dış tenkit yöntemleri ile hadisçilerin ortaya koyduğu yöntemler karşılaştırıldığında etkinin boyutu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca hadisçilerin kullandıkları isnad sistemi, hadis sema' ve imlâ yöntemleri, nüshalara düşülen icâzet ve sema' kayıtları vd. birçok yöntemin diğer alanlarda kullanılmayan yöntemler olduğu görülmektedir

Anahtar Kelimeler: *Hadis, hadis usulü, sağlam nüsha, metin tahkiki, metin tenkidi*

Abstract: In our article, we have compared the principles of creating a sound copy of the hadiths which has been presented by hadith scholars, historians and literatians via the revision of copies; repair, reproduction and reproduction of these texts to the next generations robustly. As known, the texts, lacking sufficient zabt and tasbeet attributes, are regarded as untrustworthy by the hadith scholars, and thus later gain credibility depending on the efforts spent on the two traits aforementioned. Because of this fundamental principle, the hadith experts/scholars have profoundly debated on how to construct a credible sample copy of hadith and what the principles to be. The principles they put forward have not only influenced the hadith literature only but also had an impact upon devising the criteria on which history, literature and texts/proses are based. As a matter of fact, the dimension of the effect is seen when the methods of the text criticism discussed in the modern history researches are compared with the methods of the internal and external criticism and the methods the hadith experts put forward. Additionally the isnad system used by the hadithists, hadith semâ'

* Bu makale Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilmiş olan "Hadiste Sağlam Nüsha Oluşturma Çalışmaları" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

and imlâ methods, recorded in copies icâzet and semâ records, like these many methods which are not used in other areas can be seen in hadith area.

Keywords: *Hadith, hadith methodology, sound copy, text verification, text criticism.*

Giriş

Diğer ilim dallarında olduğu gibi İslâmî ilimlerde de bilginin korunması ve sonraki nesillere aktarılması şifahi nakillerle birlikte iyi oluşturulmuş yazılı kaynaklar vasıtasıyla da gerçekleştirilmiştir. İslâmî ilimlerle iştigal edenler içerisinde de özellikle hadisçilerin bu konudaki çabaları takdire şayandır. Nitekim İslam âlimleri her fırsatta sağlam nüsha oluşturmak işini en iyi yapanların hadisçiler olduğunu ifade etmişlerdir. Nitekim Kâdî İyâz (ö. 544/1149), *el-İlmâ* adlı kitabında sağlam nüsha oluşturma işini en iyi yapanların kendileri olduğunu¹ iddia ederken Hasan b. Ali es-Serrâc, (ö.?) “Bazılarının zanlarının aksine hadisçiler tashihte çok dikkatli, bu ilmi zaptetmekte çok başarılı ve övgüye layıktırlar.”² demektedir. Batı âleminde ise, her ne kadar metin tenkidini kendilerinin ortaya koyduklarını iddia etseler de içlerinde, hadiste kullanılan bir takım yöntem ve ilkeler karşısında hayranlıklarını gizleyemeyenler de olmuştur. Nitekim Gibb, “İsnad kullanımıyla tarihi yöntem üzerinde kalıcı bir etkiye bulunan hadis ile tarihin ilişkisi, bu andan itibaren Araplar arasında tarihi bilgilerin niteliğinde ve eleştirel bütünlüğünde görülen muazzam değişikliği açıklar. Peygamber’in gerek Mekke gerekse Medine’deki yaşamıyla ilgili rivâyetlerde bazı şüpheli öğelerin varlığını kabul etmekle birlikte artık ilk kez sağlam tarihi temeller üzerinde olduğumuzu fark ederiz”³ sözüyle bu işin ilk kez hadisçiler tarafından ve sağlam bir şekilde yapıldığını kabul etmektedir. Ayrıca “...Müşahedeciye araştırmak tasavvur edilemeyecek bir şey değildir, Arapçadaki eski hadis mecmuaları, her hadisi birbirinden nakledenleri böylece zincirleme suretiyle bildirirler”⁴ sözü ile Langlois de hadisçilerin kullandıkları isnad sistemine hayranlığını açıkça ifade etmiştir. Ahmet Ateş, edebiyat alanında metin tenkidi ile ilgili yapılan çalışmaların yetersizliğinden yakınmakta ve sonra, doğuda metin tenkidi işinin sadece hadisçiler tarafından yapıldığını ve hadisçilerin yöntemlerinin batıdakine benzer olduğunu ve hatta bazı konularda batıdan daha ince usullerinin olduğunu ifade etmiştir.⁵ Buradan

¹ Kâdî İyâz b. Mûsa Yahsûbî, *el-İlmâ' ilâ Ma'rîfet'i Usûl'ür-Rivâye ve Takyîdi's-Sema'*, 2. Baskı (Kâhire: Dâru't-Turâs, h. 1185), 3.

² Hasan b. Abdurrahman Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsilü beyner'r-râvî ve'l-vâî*, nşr. M. Accâc el-Hatîb (Kâhire: Dâru'l-fikr, 1984), 262.

³ Hamilton A.R. Gibb, *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar* (İstanbul : Endülüs yayınları, 1991), 128

⁴ Ch. Langlois - Ch. V. Seignobos, *Tarih Tehtiklerine Giriş*, trc. Galip Ataç (İstanbul: 1937), 175.

⁵ Ahmet Ateş, “Metin Tenkidi Hakkında, Nihad Sami Banarlı, Dasitân-ı Mülûk-i Al-i, Osman Cemşid ve Hurşid Mesnevisi”, *Türkiyat mecmuası*, ayrı basım (İstanbul: 1939): 254 (1 nolu dipnot)

anlaşılyorki; İslam âlimleri batıdan çok daha önce ve çok daha sistematik bir şekilde sağlam nüsha oluşturma ile ilgili bir takım ilkeler koymuşlar ve bu ilkeleri metinler üzerinde uygulamışlardır.⁶ Ayrıca muhaddisler bu konularda edebiyat ve tarih alanlarında çalışanlara da azımsanmayacak kadar katkı sağlamışlardır. Nitekim Zeki Togan, Araplarda tenkid faaliyetlerinin hadis tenkid yöntemlerinin geliştirilmesiyle ortaya çıktığını ve bu yöntemlerin Taberî (ö. 310/923) gibi bazı tarihçiler tarafından tarih alanında da kullanıldığını belirtmiştir.⁷

1. HADİSÇİLERİN PRENSİPLERİNİN TARİHÇİLERİN PRENSİPLERİYLE KARŞILAŞTIRILMASI

Tarihçilerin metotlarını kısaca şu şekilde özetleyebiliriz: İmkân dâhilinde tüm belgeleri toplamak, belgelerin sıhhat derecelerini araştırmak, belgelerdeki ifadeleri çözmeye çalışmak, belgelerdeki kelimelerin manalarını araştırmak, tarihi bilgileri aktaranın doğruluk ve adalet durumlarını tesbit etmek, tarihçinin zikrettiği bilgilerin doğruluk derecesini ve dikkatini tesbit etmek.⁸ “Kısaca anlatmak gerekirse bize ulaşan şahitliklerin –metin ve sened yönünden- doğru olup olmadıklarının tesbiti, elde edilen bilgiler ve rivâyetler, “tarih metodolojisi” ilkeleri doğrultusunda doğruluk testine tabi tutulur, eleştirilir, her yönden irdelenir, sebep sonuç ilişkisi bakımından durumu ortaya çıkarılır.⁹

Yukarıda özetle sunulan tarihçilerin metotlarıyla hadisçilerin metotlarını karşılaştırdığımızda, özellikle sened yönüyle muhaddislerin tarihçilerden hem başlangıç hem de metot olarak çok ileride olduklarını söyleyebiliriz. Nitekim bu çalışmalar batılıların dahi hayranlık duyacağı seviyede ve ileri düzeydedir.¹⁰ İngiliz oryantalist Gibb¹¹ ve Langlois¹²’in yukarıdaki hayranlık ifade eden sözleri buna örnek teşkil etmektedir.

Bu takdirlere rağmen, günümüz hadisçi ve tarihçilerinin, mütekaddimûn hadisçilerinin kullandıkları tenkid metotlarından fazla haberdar oldukları söylenemez.¹³ Bunun nedeni biraz

⁶ Buradaki metotlardan kastımız günümüzdeki gibi modern metin tenkidi metotları değildir. Fakat bu yöntemlerin bugünkü modern anlamda yapılmış olan metin tenkidine temel teşkil ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Hadisçiler, ilk dönemlerde ortaya konulmuş olan bir takım ilke ve kuralların geliştirilmesi ve daha modern hale getirilmesi işini ihmal etmişler ve bu işi batı âlemine bırakmışlardır.

⁷ Bk. A. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, 3. Baskı (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981), 146.

⁸ Langlois – Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, 175

⁹ Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar* (İstanbul: Rağbet Yayınları 2009), 515

¹⁰ Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar*, 515.

¹¹ Gibb, *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, 128

¹² Langlois - Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, 175

¹³ Ekrem Ziya Umeri, *Hadis Tarihi*, trc. İsmail Kaya (Konya: 1990), 203

da hadis ve İslam tarihi alanlarında çalışanların bu bilgileri güncelleştirerek zamanımız hadisçilerine ve tarihçilerine sunamamalarından kaynaklandığı kanaatindeyiz.¹⁴

Konuyla İlgili Tüm Belgeleri Toplamak

Muhaddislerin, hadislerin ulaşabildikleri tüm tariklerini bir araya getirme gayretleri bilinmektedir. Çünkü hadisçiler hadislerin farklı kişiler tarafından rivâyetini teşvik etmekle birlikte daha çok kişiden toplanmasına da özel önem vermekteydiler.¹⁵ Hatta hadisçiler aynı hadislerin farklı tariklerden gelen her bir varyantını farklı bir rivâyet olarak görmüşler ve hepsini eserlerinde toplamışlardır. Bazı muhaddislerin bir hadisin 30 farklı varyantını incelemeden o hadis hakkında değerlendirme yapmadıkları,¹⁶ bazılarının 60, bazılarının 100 farklı tarihinin incelenmesi gerektiğiyle ilgili rivâyetler ve hadislerin, rivâyet eden râvi sayısına göre, “mütevâtir”, “meşhur”, “aziz” ve “garib” şeklinde taksim edilmesi ve hadislerinin sıhhatinin tespitinde bu taksimatın etkili olması¹⁷ da hadisçiler arasında hadis toplama faaliyetinin yaygınlığını gösteren delillerdendir. Hadis kitaplarının çoğunun kaybolmasına rağmen hadislerin farklı tariklerinin toplanması gayretinden dolayı hadislerin çoğu günümüze kadar ulaşabilmiştir. Tarih alanında da kaynakların toplanması yapılacak ilk iştir. Bununla birlikte, tarihçilerde bir kaynağın mümkün olduğu ölçüde değişik bütün varyantlarını toplama tatbikatına yaygın bir şekilde rastlanmamaktadır.¹⁸

1.2. Belgelerin Sıhhat Derecelerini İspat Etmek

Tarihçi ve hadisçilerin yapması gereken ikinci iş ellerindeki malzemelerin sıhhatini tespit etmektir. Hadisçiler bu konuda tarihçilerden daha titiz davranmışlardır.¹⁹ Muhaddislerin kendilerine ulaşan hadislerin senetlerini ciddi bir şekilde araştırdıkları bilinmektedir. Hasan b. Sâlih (ö. 261/875)'in, “Bizler birinden hadis yazmak istediğimizde onu sorup soruştururduk. Öyle olurdu ki bizlere ‘Onu evlendirmek mi istiyorsunuz?’ diye sorulurdu.”²⁰ sözü muhaddislerin bu işi

¹⁴ Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar*, 515

¹⁵ Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar*, 515-516.

¹⁶ Bk. Ebî Bekr Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvi ve Âdâbi's-Sâmi*, 3. Baskı (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 370.

¹⁷ Hadislerin farklı tariklerinin toplanması hadisçiler açısından önem verilen bir konudur. Nitekim bir hadis ne kadar çok tarikten geliyorsa onun güvenilirliği o derece fazla olacaktır. Bu manada hadisçilere göre “mütevâtir hadis” en sağlam hadisler kategorisine girmektedir. Daha sonra sırasıyla “meşhur”, “aziz” ve “garib” hadisler gelmektedir. Bk., Ebû Amr Osman b. Abdurrahman İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-Hadîs* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1998), 265-272; Hâfız Celaleddin es-Suyûtî, *Tedribu'r- Râvi Şerh-u Takrîbu'n- Nevevî* (Beyrut: Müessesetü'r- Reyyân, 2009), 446-458.

¹⁸ Salahattin Polat v.dğr., *Hadis Araştırma ve Tenkit Kılavuzu* (İstanbul: İfav, 2008), 188.

¹⁹ Polat, *Hadis Araştırmaları*, 190.

²⁰ Ebî Bekr Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye* (Riyad: Matbaatü's-Suud, t.y.), 116

ne kadar sıkı tuttuklarının ispatı durumundadır. Bunun yanında kendilerine ulaşan nüshaları da dikkatli bir şekilde tetkik ettikleri görülmektedir. Zekeriyya b. Yahya el-Hulvânî'nin, “Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin, (ö. 275/889) Ya'kub b. Kâsib el-Medenî'nin hadisleriyle kitaplarını kapladığını gördüm. Sebebini sorduğumda şöyle dedi: ‘Müsnedinde münker gördüğümüz hadisler tesbit ettik. Elindeki nüshayı bize vermesini istedik fakat vermedi. Bir müddet sonra nüshasını çıkarıp getirdi. Hadislere bir baktık ki, sonradan yazılmış bir yazıyla değişiklikler yapılmış. Mursel olanları musned hale getirmiş, ilaveler yapmış.’”²¹ şeklindeki rivâyeti muhaddislerin kâğıda ve yazıya da dikkat ettiklerini göstermektedir.

Ayrıca muhaddislerin, “Şüphelendiğimiz bir kısım vardı. İncelediğimizde bu kısmın taze mürekkeple yazıldığını gördük” gibi sözleri hadis kitaplarında çokça geçmektedir. Bu tür ifadelerden, hadisçilerin yazı malzemesinin incelenmesi neticesinde belge hakkında hüküm vermek gibi çok modern bir tekniği de çok eskiden kullandıkları anlaşılmaktadır. Tarih ilminde ise bu tür tenkidlerden geçmiş malzeme bulmak çok zordur.²²

1.3. İbareleri Çözmek İçin Kelimelerin Manalarını Anlamaya Çalışmak

İbarelerin anlaşılması için kelimelerin manalarını araştırmak konusunda hadisin tarihe tartışılmaz üstünlüğü vardır.²³ Bilindiği üzere hadis alanında özellikle garibu'l-hadis ile ilgilenen ve şerh yazan âlimler başta olmak üzere hadislerin anlaşılmasına yönelik çalışmalar büyük yer tutmaktadır. Hadisçiler metinlerde geçen garip kelimeler, lafızların gramer ve edebi yönden tahlilleri, isimlerin okunuş incelikleri vb. gibi müstakil ilim dalları tesis etmişler ve bu konularla ilgili kütüphaneler dolusu kitaplar yazmışlardır. Ayrıca şerh geleneğiyle “klasik malumatı” daha kolay kullanılabilir hale getirmişler ve gelecek nesillere aktarmışlardır.²⁴

Hattâbî (338/998), “Üç asrın geçmesiyle birlikte hadis âlimleri göçüp daha sonraki dönem gelince, hadisler Arap olmayanların eline geçti. Hadislerin râvileri çoğaldı, ancak hakkıyla eda edenler azaldı, lahn yaygınlaştı ve bozuk şiveler hadislere duruluğunu kaybettirdi. Akıl ve basiret sahibi insanlar ile Hz. Peygamber'in hadislerine dışardan bir şey karışmasını istemeyen insanlar, dini sağlama almak ve Müslümanlara karşı sorumluluklarını yerine getirmek için, hadislerdeki garip lafızları toplama, manaları kapalı olanları izah etme, müşkil olanları açıklama, nakledenlerin hatalarından kaynaklanan yanlışları düzeltme ve bu bilgileri

²¹ Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar*, 516; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, Tahk. Ali Muhammed el-Bucâvî (Dâr-u İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1963), 4: 451, Rakam: 9810.

²² Polat, *Hadis Araştırmaları*, 190,191.

²³ Polat, *Hadis Araştırmaları*, 191.

²⁴ Polat, *Hadis Araştırmaları*, 191.

ebediyen baki kalacak kitaplarda bir araya getirme ihtiyacı hissettiler.”²⁵ diyerek garîbü'l-hadîs çalışmalarının ve hadis şerhciliğinin hadis ilmi açısından önemini ortaya koymuştur. Tarih alanında çalışan bir “tarihçinin ise böyle tahlil edilmiş ve çözülmüş, yazıldığı devrin anlayışına göre yorumlanmış vesika metinleri elde etme şansı hemen hemen yok gibidir.”²⁶

1.4. Bilgiyi Aktaranın Güvenilirliğini Tespit Etmek

Muhaddislerin rical tenkidine önem verdikleri genel kabul gören bir durumdur. Muhaddislerin bu çabaları herkes tarafından takdirle karşılanmıştır. Muhaddisler ricali müstakil kitaplarda toplamışlardır. Bunun yanında bu konuları, ilel ve hatta hadis kitaplarında bile ele aldıkları görülmektedir.²⁷

Muhaddisler tarafından râvilerin içerisinde buldukları sosyal ve psikolojik şartlar derinlemesine araştırılmıştır. Bunlar: Hadisi nakleden kişinin mezhebi, siyasi ve ideolojik eğilimleri, bu temayüllerin râvinin tarafsızlığını etkileyecek dereceye ulaşıp ulaşmadığı, râvinin ilmî durumu ve kültür seviyesi, yöneticilerle iletişimi, olayı aktarış şekli (doğrudan veya dolaylı) gibi hususlardır. Muhaddisler bu bilgileri ricâl kitaplarında toplamışlar ve sonraki nesillere aktarmışlardır. Muhaddisler râviler hakkındaki hükümlerini aktarmakla kalmayıp onları bu karara sevk eden bilgileri de aynen aktarmışlardır. Bu sayede gelecek nesillere verdikleri hükümlerin isabet derecelerini de kontrol etme imkânı sağlamışlardır. Tarih alanında da aynı tenkid metodu bol miktarda kullanılmaktadır. Fakat tarihçiler, hadisçilerin ellerindeki gibi bir te'lifata sahip değillerdir. Bu nedenle tarihçilerin bu alanla ilgili yapmış oldukları çalışmalar nazari olmakta ve kesin mesnetlere dayandırılmamaktadır.²⁸

1.5. Zikredilen Bilginin Doğruluğunun Tespiti

Muhaddisler ve fakihler, hadislerde geçen bilgilerin doğruluğunu tespit etmek için (Kur'an'a, hadislere, akla, tarihe arz gibi) bir takım yöntemler kullanmışlardır. Bu yöntemlerle bazı rivâyetleri tahlil etmişler ve tenkit etmişlerdir. Ancak, tarihten istifade, eldeki rivâyetlerin birbirleriyle muârazası ile olayın gerçekleştiği tarihleri tespit etmek suretiyle tenkit etmekten öteye pek geçememiştir. Bu günün modern tarih usullerine göre bu değerlendirmeler oldukça basit düzeyde kalmaktadır. Bununla beraber, batılıların böyle bir şeyden haberleri olmadığı

²⁵ Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar*, 229; Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahîm el-Büstî el-Hattâbî, *Garîbü'l-Hadis*, Thk: Abdülkerîm İbrahîm el-Azbâvî (Şam: 1402/1982), 1: 47.

²⁶ Polat, *Hadis Araştırmaları*, 191.

²⁷ Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar*, 517.

²⁸ Polat, *Hadis Araştırmaları*, 191,192.

dönemde hadis tenkitçilerinin onlardan en az bin yıl önce tarihi tenkit görüşü çerçevesinde hadisin kabulü için Kur'an'a, sahih hadislerle, akla, tarihi şahitliğe vd. arz edip tenkitler yapmaları saygıyla karşılanacak bir durumdur. Önemli olan selefin gayretlerine katkıda bulunabilmektir. Fakat günümüzde, tarih ilminin yararlandığı ilim dallarının²⁹ hadislerin kritiğinde kullanıldığını söylemek zordur. Çünkü İslamî eğitim verilen kurumlarda bu ilimlerin bir kısmı hiç öğretilmemektedir. Bu nedenle hem hadis bilgisine sahip hem de diğer sosyal bilimleri bilen veya en azından genel değerlendirme yapabilecek kadar bilgi sahibi olan kimselerin yetişmesi mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber ve râviler dönemi sosyal hayatı folkloruna ve coğrafya yapısına varıncaya kadar genel hatlarıyla bilinmedikten sonra bir kısım hadislerin değerlendirilmesi güçtür.³⁰ Hz. Peygamber'in hayatını inceleyen bir hadisçi, hadis ilimlerinin yanında, günün tarihçisi kadar metot bilgisine de muhtaçtır.³¹

2. HADİŞÇİLERİN PRENSİPLERİNİN EDEBİYATÇILARIN PRENSİPLERİYLE KARŞILAŞTIRILMASI

Bilindiği üzere batıda metin tenkidi, özellikle Vulgate denilen latince Kitab-ı Mukaddes tercümesinin asıl şeklini tesbit, yunan-latin klasiklerini tetkik ve bu eserleri doğru olarak neşretmek ihtiyacından ortaya çıkmıştır.³²

Doğuda ise metin tenkidi sadece hadis ilminde başvurulan bir yöntem olmuştur. Nitekim Ahmet Ateş, “Şarkta bu ihtiyaç, yalnız hadis rivâyetlerini doğru olarak tesbit etmekte duyulmuş ve garptaki usûle benzer, ondan basit olmakla beraber, bâzen daha ince usuller meydana gelmiştir ki, bunun en mükemmel numunesini Abdulhamit tarafından bastırılmış olan Sahih al-Buhârî (Mısır 1310)’de görmekteyiz.”³³ diyerek doğuda metin tenkidi ve metin neşriyle ilgili çalışmaların hadisçiler tarafından yapıldığını bunun dışında bu konulara

²⁹ Tarih ilminin yararlandığı bazı ilim dalları şunlardır: Sosyoloji, Sosyal psikoloji, Felsefe, Filoloji, Paleografî, Genoloji, Onamastika (onamatoloji), Etnoğrafya, Etnoloji, Demografi (nüfus ilmi), Folklor, İktisat, Coğrafya, Jeohistori (Tarihi-Coğrafya), Diplomatik vesikalar bilgisi, Metroloji, Kronoloji (Takvim bilgisi) Daha fazla bilgi için bk. Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar*, 497-501; Langlois - Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, 40-57; Mubahat S Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul* (İstanbul: 1998), 9-15; Togan, *Tarihte Usul*, 19-23; Leon E. Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, trc. Bahaeddin Yediyıldız (Ankara: TDK Yayınları, 1989), 31-44.

³⁰ Hadisçilerin rivâyetleri nakil etmenin dışında onları tahlil ederek yorumlamalarına yardımcı olacak ilim dallarından bazıları şunlardır: Sosyoloji ilmi, Araçların Hz. Peygamber zamanındaki yaşam tarzlarını değerlendirmede yardımcı olacak olan etnoğrafya, ashabın psikolojisini tesbitte sosyal psikoloji, folklor, rivayetleri değerlendirmede filoloji (garibu'l-hadis) Bk. Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar*, 501; Langlois – Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, 40-57; Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, 9-15; Togan, *Tarihte Usul*, 19-23; Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, 31-44.

³¹ Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar*, 518

³² Ahmet Ateş, “Metin Tenkidi Hakkında (Dasitân-ı tevârih-i âl-i Osman münasebeti ile)”, *Türkiyat Mecmuası*, 7-8 (1942): 253.

³³ Ateş, “Metin Tenkidi Hakkında”, 254 (1 nolu dipnot)

ehemmiyet verilmediğini ifade etmektedir. Hatta edebiyatçılar günümüzde dahi Türk edebiyatında bu alanla ilgili yeterli çalışmanın olmadığından yakınmaktadır.³⁴

İslâmi yazma eserleri batıda yapılmış olan tarih ve edebiyat alanındaki sağlam nüsha oluşturma çalışmalarından ayıran en temel unsurlardan birisi, İslamî yazmalar üzerinde bulunan rivâyet, icâzet ve semâ' kayıtlarıdır. Bu kayıtlar batı kültüründe bulunmayan bir ayrıcalıktır. Bu kayıtlar da metin tenkidi açısından birçok kolaylıklar sağlamaktadır.³⁵

Hadisteki isnad sistemi yine diğer alanlarda bulunmayan bir ayrıcalıktır. Ayrıca muhaddislerin sağlam nüsha oluşturmak için yapmış oldukları rihleler de edebiyat başta olmak üzere diğer alanlarda emsaline az rastlanan bir faaliyettir.

Edebiyat alanının hadise benzeyen yönlerinden birisi ezberde olan bir takım bilgilerin sonradan yazıya geçirilmiş olmasıdır. Özellikle Türk halk edebiyatının sözlü nakillere dayandığı bilinmektedir. Sözlü edebiyattaki anlatıların yazıya geçirilmesi esnasında müellifler çeşitli yöntemler kullanmışlardır. Bu yöntemlerden birisi de halk arasında sözlü olarak dolaşan farklı rivâyetleri karşılaştırmak ve dönemin dil kurallarına uygun olarak orijinale en yakın nüshayı oluşturmaya çalışmaktır.³⁶ Ayrıca edebiyatçılar farklı rivâyetlere ulaşabilmek için birçok seyahat de yapmışlardır. Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lügati't-Türk'ü oluşturmak maksadıyla ulaşabildiği Türk boylarını dolaşması,³⁷ Wilhelm Radloff (1837-1918)'un Manas destanını yazıya geçirirken 1869 yılında Kırgız boyları arasında dolaşması ve halk arasında anlatılan destan varyantlarını karşılaştırması sonucunda 200,000 beyitten oluşan destanı yazıya geçirmesi³⁸ ve Dede Korkut hikâyelerinin halk arasında yaygın olan rivâyetler derlenerek sözlü nakillerden yazıya geçirilmesi.³⁹ konuya örnek teşkil etmektedir. Edebiyatçıların ezberde bulunan bilgilerden sağlam nüsha oluşturmaya çalışmaları ve sağlam nüsha oluşturmak için yapmış oldukları tüm bu seyahatler hadisteki ezberlemeye ve rihleye benzese de bu faaliyetler hadiste olduğu gibi sistematik bir faaliyet değil bilakis bireysel faaliyetlerdir.

³⁴ Ateş, "Metin Tenkidi Hakkında", 253.

³⁵ Bk. Polat, *Metin Tenkidi* (İstanbul: İfav yay., 2010), 246.

³⁶ Firdevsî'nin X. Yüzyılda Şahnâmeyi oluşturması buna örnek olarak gösterilebilir. Bk. Pertev Naili Boratav, *Türk Halk Edebiyatı* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969), 41-45

³⁷ Bk. Zeynep Korkmaz, *Kaşgarlı Mahmud ve Divan-u Lügati't- Türk, Türk Dili Üzerine Araştırmalar* (Ankara: TDK Yayınları, 1995), 1: 255.

³⁸ Bk. Abdulkadir İnan, *Manas Destanı* (Ankara: Meb. Yay., 1992.)

³⁹ Dede korkut hikâyelerinin 15. Asrın sonlarında veya 16. Asrın başlarında bilinmeyen bir kişi tarafından yazıya geçirildiği tesbit edilmiştir. Bk. Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Yayına hazırlayanlar: Murat Emre Şahin, Hasan Kadıköylü (Hisar Kültür Gönüllüleri, 2003), 6.

3. YAZMA ESERLERİN TAHKİKİ NEŞRİNDE UYGULANAN KURALLAR ÇERÇEVESİNDE HADİŞÇİLERLE TARİHÇİ VE EDEBİYATÇILARIN YÖNTEMLERİNİN MUKAYESESİ

Hadisçi, tarihçi ve edebiyatçıların el yazması eserlerinin tahkikli neşrinde uyguladıkları kurallar dikkatlice incelendiğinde birçok ortak yönlerinin ve ortak ilke ve kaidelerinin olduğu görülecektir. Daha önce de bahsedildiği gibi bu ilkelerin birçoğunu ilk kullananlar hadisçilerdir.

Yapılan araştırmalar sonucunda hadisçilerin tarihçi ve edebiyatçılardan farklı olarak sağlam nüsha oluşturma gayreti çerçevesinde hadis meclisleri, imlâ meclisleri, müzâkere meclisleri kurarak ellerinde bulunan nüshaların tashihini yapma yoluna başvurdukları tespit edilmiştir. Bu meclislerin etkinliğini artırmak için de bir takım ilke ve kuralların uygulandığı bilinmektedir. Bu ilke ve kurallarda yine sağlam hadis nüshası oluşturma gayesine matuftur. Hadis ve imlâ meclisleri genellikle elinde orijinal metni bulunan ve aynı zamanda çoğunlukla elindeki metni ezbere bilen tanınmış hadis şeyhleri tarafından kurulmaktaydı. Her hadis şeyhi de her talebeyi meclisine kabul etmiyordu. Hadis meclisine katılacak kişilerde yaş, akıl sağlığı, istek, halis niyet, Kur'an hafızlığı, hadis bilgisi, beş vakit namazı kılması, ahkâmla ilgili bazı konularda bilgi sahibi olması, bid'at ehli olmaması, sahafilerden hadis nakletmemesi, Arapçayı iyi bilmesi, yalancılıkla itham edilmemesi, meclis kurallarına riayet etmesi gibi birçok ön şart aranıyordu. Ayrıca muhaddisler rihle yoluyla ellerinde bulunan nüshanın ulaşabilecekleri kaynağına en yakın kişilerce (âli isnad) tashihinin yapılmasını sağlamış oluyorlardı. Hadisçilerin sağlam nüsha oluşturmak için kullandığı yöntemlerden diğer bir tanesi; diğer hiçbir alanda bulunmayan icâzet müessesesidir. Ayrıca İslamî yazmalar üzerinde rivâyet, icâzet ve semâ' kayıtları bulunmaktadır. "Bu kayıtlar batı kültüründe bulunmayan bir ayrıcalıktır. Çünkü bunlar İslam kültürüne mahsus olan isnad sisteminin bir uzantısıdır. İslamî yazmalar üzerinde metin tenkidi çalışması yapılırken, öncelikle her nüshanın üzerindeki bu kayıtlara dayanarak her yazmanın kimler tarafından okunduğunun, okutulduğunun ve icâzetinin alındığının şemalarının çıkarılması imkânı sunmaktadır. Bu durum da nüshaların seçiminde bir takım kolaylıklar sağlamaktadır.⁴⁰ Ayrıca hadisçilerin hadislerin ahz ve edasıyla ilgili belirlediği birçok ilke ve kural sağlam nüsha oluşturma açısından eşine az rastlanacak türden kurallardır. Bunlar dışında hadisçilerin kullandığı; "teferrüd", "şaz", "münker", "tashif", "tahrif", "tashih", "takyid", "zapt", "illet", "idrac",

⁴⁰ Polat, *Metin Tenkidi*, 246; İcazet ve semâ' kayıtlarından şema çıkarma yöntemleri ve bu yöntemlerin sağladığı faydalar için bk. Polat, *Metin Tenkidi*, 246-250.

“lahn”, “galat”, “sıkanın ziyadesi”, “şekkü’r-râvî”, “el mezîd fi muttasılı’l-esânîd”, “terkîb”, “teâruz”, “mütâbaat”, “şâhid”, “müzâkere” ve “muâraza” gibi bazı yöntemlerin çağdaş metin tenkidıyla örtüşen birçok unsurunun bulunduğu da göz ardı edilmemelidir.⁴¹ Ayrıca günümüzden 8-10 asır önce yapılmış olan *Sahih-i Buhârî*’nin farklı tenkidli edisyonlarının hazırlanması İslam âleminde metin tenkidinin yüzyıllar öncesinden şuan ki çağdaş tenkid anlayışına yaklaştığını göstermektedir.⁴² Burada üzerinde durulması gereken husus batı âleminin -tarih ve edebiyatçılar başta olmak üzere- bu ilke ve kurallardan haberleri yokken yaklaşık bin yıl öncesinden hadisçilerce belirlenmiş ve yazma nüshalar üzerinde uygulanmaya çalışılmış olmasıdır. Özellikle ibn. Hacer Askalânî (ö.852/1449)’nin *Sahîh-i Buhârî* üzerine yazmış olduğu *Fethu’l Bâri* adlı şerhi ile Bedreddîn Aynî (ö.855/1451)’nin yine *Sahîh-i Buhârî* üzerine yazmış olduğu *Umdetü’l Kârî* adlı şerhleri bu konuya örnek niteliğindedir.

SONUÇ

Hadisçiler sağlam nüsha oluşturmak maksadıyla birçok ilke ve kural belirlemişlerdir. Bu ilke ve kuralların hadisçiler tarafından genel olarak râvi merkezli ve metin merkezli olarak ele alındığı görülmektedir.

Hadisçilerin özellikle râvi merkezli tenkidleri hem İslam âlimleri hem de bazı batılı tenkitçiler tarafından takdirle karşılanmıştır. Nitekim hadisçilerin yaptıkları râvi merkezli tenkid çalışmaları diğer adıyla isnad tenkidi çalışmaları, günümüz modern metin tenkidi çalışmalarının dahi ulaşamadığı bir takım ince usul ve teknikler içermektedir. Ayrıca bu alanda İslam âlimleri tarafından özel kitaplar dahi te’lif edilmiştir. Te’lif edilen bu kitaplar (tabakât- terâcim kitapları) günümüzde dahi birçok hadis râvisi hakkında bizlere yeterli malumatlar vermektedir. Haberleri aktaran kişinin adâlet ve zapt yönünden değerlendirildiği benzer bir te’lif, tarih ve edebiyat gibi diğer alanlarda rastlanmayan bir durumdur.

Hadisçilerin tenkidleri sadece râviler ve senedler ile sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda metin üzerinde de bir takım tenkid çalışmaları yapmışlardır. Yapmış oldukları bu tenkid çalışmaları günümüz modern metin tenkidi çalışmalarında yapılan iç ve dış tenkid çalışmalarıyla büyük oranda benzerlikler taşımaktadır. Bununla birlikte hadisçiler ellerindeki nüshayı ezberle, ezberlerini de sağlam bir şekilde oluşturdukları nüshalarla tashih etmişlerdir. Bu durum da yalnız hadisçilere mahsus bir metottur. Yine hadisçilerin sağlam nüsha oluşturmak için ortaya

⁴¹ Emin Âşıkutlu, “Metin Tenkidine Dair Müzâkere Metni, İslâmi İlimlerde Metodoloji/ Usûl Mes’esi II, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantıları”, 1, 2, 3, 15-16 Mart; 19-20 Nisan; 17-18 Mayıs 2008 (İstanbul: 2009): 381.

⁴² Âşıkutlu, “Metin Tenkidine Dair Müzâkere Metni”, 381.

koydukları hadis ahz ve eda metotları ve hadis sema ve imlâ meclisleri ve bu meclislerde uyulması gereken kurallar sadece hadisçilere mahsus hususiyetlerdendir.

Hadisçilerin kullandıkları icâzet yöntemi de diğer alanlarda olmayan bir hususiyettir. Muhaddisler bu yöntemi gelişi güzel yapmamışlardır. Bu işin daha sistematik yapılabilmesi için de bir takım ilke ve kurallar belirlemişlerdir. Ayrıca hadisçilerin nüshalara rivâyet, icâzet ve sema' kaydı koymaları ve bu kayıtların nasıl konulacağına dair bir takım kurallar belirlemeleri de sağlam nüsha oluşturma açısından önemlidir.

Hadisçilerin nüshalardaki müşkil lafızları müzâkere etmeleri de yine râvilerin hadislerde ve hadis nüshaları üzerinde bir takım tasarruflarda bulunmasının önlenmesi ve nüshaların daha sağlam oluşturulması gayesine matuftur. Bilindiği üzere Arapçanın dil özelliğinden dolayı anlamı bilinmeyen bir kelimenin hatasız bir şekilde nakledilebilmesi ve nüshalara doğru bir şekilde kaydedilmesi neredeyse imkansızdır. Bu durumun farkında olan hadisçiler kelimelerin anlamlarını araştırmışlar ve anlamını bilmedikleri kelimelerin anlamlarını öğrenebilmek için ehil kişilerle hadis müzakeresi yapmışlardır. Bu metot yine sadece hadisçiler tarafından kullanılmaktadır.

Hadisçiler özellikle yeni bir hadis nüshası oluştururken okunması zor olan kelimeleri harekelemişlerdir. Bu sayede nüshanın okunması veya çoğaltılması esnasında yanlış okumadan kaynaklanabilecek muhtemel hataların önüne geçmeyi hedeflemişlerdir. Bu metot yine sadece hadisçilerce kullanılmıştır.

Hadisçilerin sağlam nüsha oluşturmak maksadıyla kullandıkları yöntemlerden bir diğeri ise rihle yapmaktır. Nitekim hadisçiler ellerindeki hadis nüshalarının tashihini yapabilmek için "el-Ümm" denilen hadislerin orijinal metninin olduğu şehre yolculuk yapmışlardır. Bu yolculuk sonucunda ellerindeki nüshayı orijinal nüshayla karşılaştırarak tashih etmişler ve memleketlerine sağlam bir hadis nüshasıyla geri dönmüşlerdir. İlim yolculuğu yapma yöntemi yine hadisçilere has bir yöntemdir.

KAYNAKÇA

Aşıkkutlu, Emin. *Hadiste Ricâl Tenkîdi*. İstanbul: 1997.

Aşıkkutlu, Emin. “Metin Tenkidine Dair Müzâkere Metni, İslâmi İlimlerde Metodoloji/ Usûl Mes’esi 2, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantıları”, 1, 2, 3 (15-16 Mart; 19-20 Nisan; 17-18 Mayıs 2008, İstanbul 2009).

Ateş, Ahmet. “Metin Tenkidi Hakkında, Nihad Sami Banarlı, Dasitân-ı Mülûk-i Al-i, Osman Cemşîd ve Hurşîd Mesnevisi”. *Türkiyat mecmuası*. Ayı basım (İstanbul: 1939): 253-267.

Boratav, Pertev Naili. *Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969.

Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı* (Yayına hazırlayanlar: Murat Emre Şahin, Hasan Kadıköylü). Hisar Kültür Gönüllüleri, 2003.

A.R. Gibb, Hamilton. *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991.

E. Halkın, Leon. *Tarih Tenkidinin Unsurları* Çev. Bahaeddin Yediyıldız. Ankara: TDK Yayınları, 1989.

Gurbet, Mahmut. *Hadiste Sağlam Nüsha Oluşturma Çalışmaları*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2019.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebî Bekr Ahmed b. Ali (ö. 463/1071). *el-Câmi’ li Ahlâki’r-Râvî ve Âdâbi’s-Sâmi*. 3. Baskı. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebî Bekr Ahmed b. Ali (ö. 463/1071). *Kitâbü’l-Kifâye fi İlmi’r-Rivâye*. Matbaatü’s-Suud, ts.

Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim el-Büstî (ö. 388/988). *Garîbü’l-Hadis*. Thk. Abdülkerîm İbrahim el-Azbâvî. 2 Cilt. Şam: 1402/1982.

İnan, Abdulkadir. *Manas Destanı*. Ankara: Meb. Yayınları, 1992.

Kâdî İyâz b. Mûsa Yahsûbî (ö. 544/1149). *el-İlma’ ilâ Ma’rifet’i Usûl’ür-Rivâye ve Takyîdi’s-Sema’*. 2. Baskı. Kâhire: Dâru’t-Turâs, h. 1185.

Korkmaz, Zeynep. *Kaşgarlı Mahmud ve Divan-u Lugati’t-Türk, Türk Dili Üzerine Araştırmalar*. Ankara: TDK Yayınları, 1995.

Kütükoğlu, Mubahat S. *Tarih Araştırmalarında Usul*. İstanbul: 1998.

Ch Langlois (d.1863-ö.1929) - Ch. V. Seignobos (d.1854-ö.1942). *Tarih Teftiklerine Giriş*. Çev. Galip Ataç. İstanbul: 1937.

Polat, Salahattin. *Metin Tenkidi*. İstanbul: İfav yay, 2010.

Polat, Salahattin - Nazlıgül, Habil - Doğanay, Süleyman. *Hadis Araştırma ve Tenkit Kılavuzu*. İstanbul: İfav, 2008.

Polat, Salahattin. *Hadis Araştırmaları*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.

Polat, Salahattin. "Metin Tenkidi" *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (1989): 113-130.

Polat, Salahattin. "İslamî İlimlerde Metodoloji/Usül Mes'alesi 2". *Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantıları* 1,2,3, Çamlıca Sabahattin Zaim Kültür Merkezi (15-16 Mart, 19-20 Nisan, 17-18 Mayıs 2008, İstanbul 2009): 299-375.

Râmhürmüzî, Hasan b. Abdurrahman (ö. 360/971). *el-Muhaddisu'l-fâsil beyner'r-râvî ve'l-vâî*. (nşr. M. Accâc el-Hatîb). Kâhire: Dâru'l-fikr, 1984.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245). *Ulûmu'l-Hadîs*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1998.

Suyûtî, Hâfız Celaleddin (ö. 911/1505). *Tedribu'r- Râvî Şerh-u Takrîbu'n- Nevevî*. Beyrut: Müessesetü'r- Reyyân, 2009.

Togan, A. Zeki Velidi. *Tarihte Usul*. 3. Baskı. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.

Umeri, Ekrem Ziya. *Hadis Tarihi*. Trc. İsmail Kaya. Konya: 1990.

Yıldırım, Enbiya. *Hadiste Metin Tenkidi Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar* İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009.

ez-Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed (ö. 748/1348). *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*. Nşr. Şuayb el-Arnaud-Hüseyn el-Esed. Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1982.

ez-Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed (ö. 748/1348). *Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*. Thk. Ali Muhammed el-Bucâvî. 4 Cilt. Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1963.